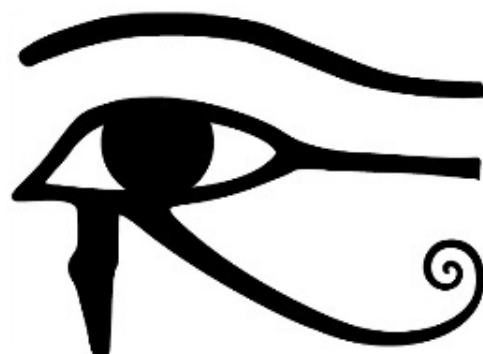

ייבוא מצרי

"וישאלו, ממצרים, כלי־כסף וכלי זהב, ושמלות" (שמות י"ב, ל"ה), נאמר על ההכנות של בני ישראל לקראת היציאה ממצרים. אבל, מסתבר, שלקחנו דברים נוספים ממצרים, דברים שנותרו בתוכנו ומשמשים אותנו עד עצם היום הזה. להלן רשימה קטנה של כמה דברים שהצליחו לחדור את ביקורת הגבולות התרבותית – חומר למחשבה.

ד"ר גלית בן שובאל

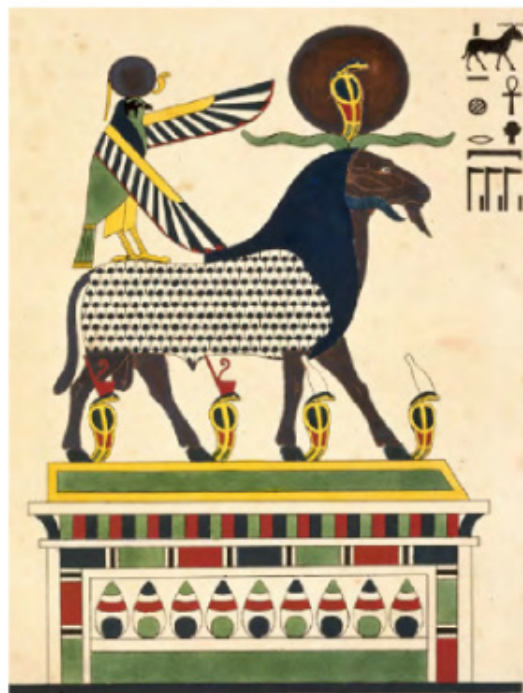

עין הרע

ביטוי הנפוץ בשפה עברית ובמנהגים של עדות שונות בישראל. במיתולוגיה המצרית "עין הרע" – היא עינו של האל "רע", אל השמש. במספר מקדשים במצרים מופיע תיאור עינו הפקוחה של רע בתוך כף יד בדומה לתיאור של החמסה המודרנית. רע הוא אל השמש, השמש הרואה הכול. הביטוי עין הרע במצרית עתיקה סימל הגנה ועוצמה. הביטוי המודרני "נגד עין הרע" מסמל את הפחד מאותו אל קדום מצרי שעינו פקוחה והוא שולט בכל. הזיכרון ההיסטורי שליווה את מי שיצא ממצרים לגבי עוצמתו של אל השמש ואת ההישג מרות מפניו, הושרש בתרבות ובהוויה היהודית לאורך אלפי שנים. אולי זה לא בכדי שבחרנו במילה "רע" כמילה המתארת את ההיפך מוטוב. מעין קריאת תיגר על האל הראשי של פנתאון האלים המצרי הקדום.

העולם הבא

אותו עולם המתייחס לעולם המתים. העולם שמעבר לעולם שבו אנו חיים. גם ביטוי זה מקורו במצרים. "בא" הוא שם של אחת הנשמות של האדם. לפי האמונה המצרית, בא הוא החלק הנשמתי של האדם שחי לאחר מות הגוף. באמנות המצרית הוא לפעמים מוצג כציפור בעלת ראש אדם שעפה מתוך הקבר בחיים שלאחר המוות. ואולי מכאן גם הביטוי השגור בשפתינו "ציפור הנפש". הדת המצרית האמינה שנשמת האדם מורכבת מחמישה חלקים: "הרן" – השם. "הבא" – ציפור הנפש, "הקא" – כוח החיות, צלו של האדם, ולבו. העולם הבא לפי המצרים הקדום מים הוא העולם שבו הנשמה שלנו ממשיכה לחיות גם אחרי שהגוף כבר מת.

אמן

יש המפרשים את מקור המילה אמן, המופיעה בתפילה, כראשי תיבות של "אל מלך נאמן". אך נראה שמקור המילה באל אמן, אחד מהאלים הראשיים של מצרים הפרעונית. הוא מתואר כאל נסתר. במהלך השושלת ה-18 הוא התמזג עם אל השמש "רע" והפך לאמון-רע ראש פנתאון האלים – לעתים הוא מיוצג באומנות המצרית כראש אייל. יש שמתארכים את יציאת מצרים בתקופת השושלת הפרעונית ה-18. בתקופה זו האל אמן והאל רע היו האלים הבולטים של הפנתאון המצרי. היתכן שאנחנו מזכירים את האל אמן במילה אמן מאז שיצאנו ממצרים?

למעלה מימין: דמותו של אמן-רע, מוזיאון ברוקלין (wikimedia.org)

למעלה משמאל: העין של רע (wikimedia.org)
למטה מימין: הציפור המייצגת את בא, החלק הנשמתי של האדם שחי לאחר מות הגוף (wikimedia.org)

לוחות הברית

עשרת הדיברות החקוקים על לוחות הברית מזכירים את תורתה של האלה המצרית "מעאת" – שם שמזכיר את המלה "אמת" בעברית. מעאת היא אלת המוסר, הצדק והחוק. יש הסבורים שמספר חוקי המוסר של האלה הגיע ל-42. אנחנו קבלנו, בהר סיני, עשרה מהם – חקוקים על שני לוחות. האם יתכן שכשמשוה עלה להר בפעם הראשונה וקיבל את הלוחות הראשונים הוא בעצם קיבל את כל החוקים המזכירים אצל האלה מעאת? ובפעם השנייה הוא השאיר על שני הלוחות רק עשרה מהם?

המצרים האמינו שההולך בחוקי מעאת יזכה לחיים טובים. העובר עליהם יזכה בסבל, מחלות ומוות. סימלה של האלה מעאת היא הנוצה המופיעה על ראשה. בטקסי עולם המתים מעאת מנהלת את משפטם של הנפטרים ושופטת אותם לכף זכות או חובה במעבר לעולם המתים. צורת לוחות הברית שהתגלגלה במסורת שונות מזכירה את סמלו של אל אחר בפנתיאון המצרי, האל חור, הידוע בשמו היווני הורוס, שדמותו מוצגת כאדם עם ראש של בז או רק כבז. יש הרואים בצורת לוחות הברית את צורת כנפיו הסגורות של הבז. חור מופיע בספר שמות כיד ימינו של משה. לפי יוסף בן מתתיהו חור היה בעלה של מרים אחות משה. בספר שמות מסופר שחור, יחד עם אהרון, הנהיג את העם כאשר משה עלה להר סיני. במדרש נטען שהוא נרצח כשסירב לבנות את עגל הזהב. חור מופיע במקום נוסף בספר שמות, במלחמה כנגד עמלק. שם הוא מתואר כמי שתמך, יחד עם אהרון, בידי של משה במהלך הקרב וסייע לניצחון של בני ישראל.

ארון הברית

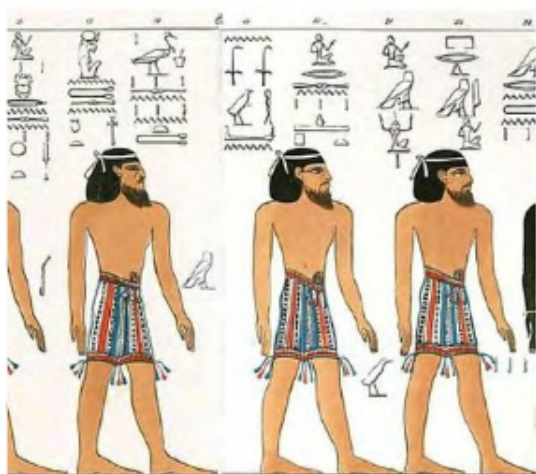
תיאורו של ארון הברית במקרא מזכיר בצורה יוצאת דופן את אותן תיבות מצריות מצופות זהב שהתגלו בקברי מלכים שונים במצרים שלתוכם הוכנסו פסלי אלים, חלקם אף שימשו בתהלוכות וחגיגות של אותם אלים במצרים. הייתכן שבני ישראל בנו תיבה לאלוהים שהוציא אותם ממצרים בהתאם למסורת המצריות הפרעוניות? התיבה המתוארת בתנ"ך מציגת שני דמויות שעיתרו את מכסה ארון הברית בצורה של מלאכים מכונפים, כרובים. המילה "כרובים" מקורה אף היא בשפה המצרית. היא מזכירה מילה מצרית בשם "חרפו" (Khrefu) ובאיות המצרי Hrp – שהפך בשפה העברית ל"כרוב". הכרובים שעיתרו תיבות מצריות סימלו אלוהיות שונות. כמה מהם סימלו אלוהויות שהיו מזוהות עם אריות. ואחרים התייחסו לכוהני הדת הראשיים של מצרים שנקראו hrp בעצמם. עיטור התיבות בזהב סימל גם את החיבור לאל השמש "רע", שהיה מזוהה עם מתכת הזהב. הקשר בין הכרובים לאריות מופיע גם במקרא בתיאור בניית המקדש: "וְעַל הַמִּסְגָּרוֹת אֲשֶׁר בֵּין הַשְּׁלֵבִים אֲנִיֹּת בָּקָר וְכִרְבִּיִּם" (מלכים א', ז', כ"ט). במיתולוגיה האשורית מופיעים גם כן כרובים, בדמות של אדם בעל גוף של שור מכונף שנקראו "כירובו". בניגוד לאמונה המצרית הכרובים האשורים אינם אלים.

למעלה: תיבה מצרית עם תבליטים של דמויות מכונפות שנמצאו בקברו של תות ענח אמון (Gerhard Gellinger / Pixabay)

למטה משמאל: דמות של האלה המצרית "מעאת" על קירות מקדש דיר אל-מדינה (Ralf Roleček)

ציצית

על גבי קירות הקברים והמקדשים המצריים מופיעות דמויות שבכנפי בגדיהן ציציות, בדומה לציציות שלובי שים בימינו. הציצית המצרית הייתה מורכבת משלוי שה זנבות של שועלים ונועדה להגן על האדם. המילה המצרית המשמשת לאותה ציצית היא "מס". בכתב התמונות המצרי היא מופיעה בצורת שלושה זנבות שועלים ובגד מקופל המזכיר בד של טלית. כאשר אישה הייתה יולדת היו קושרים שלושה זנבות של שועלים לכף רגלו של התינוק ואלה הגנו על התינוק מכל מחלה ופגע רע. מנהג הציצית היה נהוג גם בשבטים מסוימים ברחבי אפריקה, ששם, לעיתים היו שוזרים לציצית פתיל – חוט שזור צבעוני. צבעי הפתיל הגדירו את מעמדו החברתי של האדם. אדם חופשי היה בעל ציצית עם פתיל בצבע תכלת. עבד היה בעל ציצית עם פתיל בצבע אדום.

"ויכבד לב פרעה"

מדוע הכביד ה' את לב פרעה? מדוע לא הסתפק במכה אחת בלבד על מנת להכניע אותו? תשובה לשאלה זו טמונה בהבנת המיתולוגיה המצרית ובהתעמקות באמונה המצרית לגבי עולם המתים. כאשר אדם מת הוא התייצב ל"משפט המתים". במשפט לבו היה נשקל על מאזניים, כאשר הלב בצד האחד של המאזניים ומנגד הייתה נתונה נוצה, נוצת האמת של האלה מעאת. אם הלב היה שווה במשקלו לנוצה סימן שהאדם טהור ונקי מחטאים ונשמתו הייתה עוברת לעולם המתים. אך אם לבו היה כבד מנוצה, סימן שהאדם חטא בחייו, הוא אינו מורשה להיכנס לעולם המתים ולבו ניטרף על ידי מפלצת. נשמתו נדונה לעונש הגדול מכול – שוטטות אין סופית בתווה שבין עולם החיים לעולם המתים. כאשר אלוהים הכביד את לב פרעה הוא גרם לו לחטוא, ובכך דן אותו לשכחה נצחית בתווה הקוסמי.

אוהל מועד

אוהל מועד שמלווה את בני ישראל בנדודיהם במדבר, הוא סוג של רהיט מודולרי. מרכיבים אותו כאשר מחנה בני ישראל עוצר למנוחה ומפרקים אותו במהירות כאשר המחנה מתחיל לנוע. היכולת הזו, של הרכבה ופירוק בשטח מזכירה את הטכניקה המצרית של פירוק והרכבה של סירת ה"קלה". סירה שנישאה מפורקת לחלקיה על גבם של האיכרים המצרים בדרכם לחציית נהר הנילוס. כאשר הגיעו לגדת הנהר פרקו האיכרים את הלוחות והרכיבו את הסירה. בצדו השני של הנהר פירקו את הסירה והעמיסו אותה שוב על הגב. מאופי השימוש נובע גם שמה של הסירה "קלה" – שהייתה קלה לנשיאה, הרכבה ופירוק. הטכניקה הזו של הרכבה ופירוק הייתה מאוד פופולרית במצרים. טכניקת ההרכבה והפירוק של אוהל מועד מאוד מזכירה אותה.

למעלה: שקילת הלב לאחר המוות. מתוך ספר המתים המצרי, פפירוס אני (wikimedia.org)

משמאל למעלה: איור שבו נראות דמויות של כנענים לבושים בגדים שבשוליהם ציציות תכלת משולב באדום, מתוך ספר השערים המצרי

משמאל למטה: ציצית ללא תכלת בקשירה אשכנזית וציצית עם תכלת בקשירה ספרדית (Sheynhertz-Unbayg)

תות ענח אמון

למעלה: פסלונים
האושבתי
(akhenatenator)
עמוד ממו:
צלמו של תות
ענח אמון שנמצא
בקרבו (Gerhard
Gellinger /
Pixabay)

מלך מצרי פרעוני שמלך בסוף השושלת ה-18 לתקופה קצרה בלבד. הוא מת בגיל 19. התפרסם ברכים על כך שקברו התגלה בשלמותו. לענייננו תרגום שמו לעברית מגלה תוצאה מעניינת. כאשר מתרגמים את שמו ממצרית לעברית "ת" מתחלף עם "ד". כלומר המילה הראשונה של שמו, "תות" הופכת ל"דוד" שפירושו במצרית הוא "דמות". ענח פירושו בעברית "חי". והמילה השלישית אמון, המייצגת את האל נסתר, פירושה במצרית "קיים". כך שתרגום שמו של תות ענח אמון לעברית הוא – "דוד חי וקיים". ואם רוצים לדייק: "דמות חיה וקיימת".

פסלוני 'האושבתי'

פסלונים קטנים שהונחו בתוך הקברים המצריים. תפקידם היה לבצע את מטלות הבית השונות המוטלות על האדם בעולם המתים כך שהוא לא יצטרך לעבוד. הפסלונים היו למעשה משרתים קטנים לשירותו של הנפטר. בשורש המלה "אושבתי" מופיעה המילה העברית "שבת" – הזמן שבו שובתים מעבודה. מעניין אם רעיון השבת הושפע גם מאותן אמונות.

דגל

לכל מדינה מודרנית יש דגל, פיסת בד הנישאת על תורן המעוטרת בסמל וצבעי המדינה. ההופעה הקדומה ביותר של הדגל, כפי שאנו מכירים אותו כיום, היא במצרים הפרעונית, שם הדגל שימש כסמל דתי. לכל אל במצרים היה דגל משלו שהתנוסס על פיסת בד בראש תורן. מעניין כיצד מוטיב דתי לחלוטין הפך באלפי השנים שעברו מאז למובהק שבסמלים האזרחיים. ■